

A szociális munka helye a professzió diskurzusokban

Juhászné Fazekas Zsuzsanna

JUHÁSZNÉ FAZEKAS ZSUZSANNA: Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, Debreceni Egyetem; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térségeben Kutatócsoport – fazekzsu@gmail.com

*„Nem szükséges, hogy én írjak verset, de úgy látszik, szükséges,
hogy vers írassék, különben meggörbülne a világ gyémánttengelye.”
(József Attila)*

ABSZTRAKT A szociális munka szakmatörténetében hosszúra nyúlt az a folyamat, amíg a szociális munka a professziók között foglalhatott helyet. A szociális munka mint szakma és tudományág számos funkcióval bír, amelyek elősegítik a társadalmi változásokat. Megkérdőjelezhetetlen szerepe van a társadalmi jóllét előmozdításával kapcsolatos tevékenységekben. Tanulmányomban a professzióelméletekkel kapcsolatos szakirodalmak ismertetésén keresztül értelmezem a szociális munka professzióját a professziódiskurzusok kontextusában, bemutatva a professzióelméletek irányzatait; kiemelve a professziók funkcionalista megközelítését és azok kritikáit.

Kulcsszavak: szociális munka, professzió, professzióirányzatok, a professziók funkciói

The social work in the discourses of the profession

ABSTRACT In the history of social work it has been a long time since the social work has taken its place among the professions. Social work is a profession and academic discipline has many function to promotes social change. It has an unquestionable role in activities related to the promotion of social well-being. In the literature review, I try to interpret the professionalism of social work in the context of professional discourses, exposing the functionalist approach to professionalism and their criticisms.

Keywords: social work, profession, profession trends, the functions of profession

BEVEZETŐ

A szociális munka professziójával kapcsolatos érdeklődésemet a gyermekvédelemben eltöltött közel 17 éves munkám inspirálta, valamint a szociális munkához mint hivatáshoz fűződő személyes kötődésem. Szociális munkásként a praxis-elmélet egyenlőtlenségét a saját szakmai életemben éreztem, és pótolandó hiányként értékeltem. Doktori tanulmányaim során azonban lehetőségem nyílt arra, hogy az eddig alulnézetből tapasztalt, a mindennapi munkavégzést befolyásoló szakmai problémákat (korábban laikus gondolkodóként), most a tudományos gondolkodás objektivitásával szemlélve közelítsem meg és vizsgáljam.

Kutatómunkám fókuszában a Hajdú-Bihar megyei családsegítő szakemberek szakmaképének vizsgálata áll. A kutatás témája aktuális, hiszen a családsegítő szakembereket érintő problémák (fluktuáció, identitáskeresés, „mi a szociális munka és ki a szociális munkás” dilemma a

társzervek részéről, szerepkonfliktusok, munkakörülmények) a mindennapi munkavégzést befolyásolják, és feltételezem, hogy azok szakemberekre és szakmai munkára gyakorolt hatásuk befolyásolhatja a kliensek felé irányuló segítő munka minőségét is. A családsegítő szolgálatok célcsoportján, a segítségre szoruló egyéneknek és családokon, fizikailag/szexuálisan bántalmazott és elhanyagolt gyermekeken csak akkor lehet hatékonyan segíteni, ha az arra hivatott szakember önismerete a helyén van, a kívánt szaktudás birtokában van, munkáját megfelelő körülmények között végezheti, és munkáját elismerik. Ha ezek a tényezők nem, vagy csak részben állnak rendelkezésre, negatív hatást gyakorolhat a kliensekkel folytatott segítő munka folyamatára, és gyengítheti a szociális munka professzióját. Mindezen tényezők mélyreható vizsgálata nem valósulhatna meg anélkül, hogy a szociális munka szakmává válásának folyamatát ne elemezném közelebbről nemzetközi és hazai kontextusban. Tanulmányom keretei arra adnak lehetőséget, hogy a professzióelméletekkel foglalkozó szakirodalmakat bemutassam a szociális munka kontextusában.

MIT ÉRTÜNK PROFESSZIÓ ALATT?

A professzió latin eredetű kifejezés, mesterséget, hivatást jelent. Friedson kutatta a professzió etimológiáját, és állapította meg, hogy a latin eredetű kifejezés honosodott angol terminussá (Friedson 1983). Szerinte a XVI. században vált a szó igazán a foglalkozásokra történő utalássá, ezt megelőzően főként kinyilatkoztatás, deklarálás jelentéstartalommal bírt.

A professzióhoz ugyanakkor a presztízs, a képzettség, a tanultságot feltételező hivatások (orvos, jogász, pap) fogalma is kapcsolódott (Kleisz 2002). Az idők során a professzionális és az amatőr jelentéstartalma is különvált. Kleisz (2002) arról ír, hogy kezdetben az amatőr kifejezés bírt presztízzsel, amely feltételezte a szabad kedvtelésből és a tárgy iránti odaadásból fakadó elhivatottságot. A tudomány művelői is főként amatőrök voltak a XIX. századig. A modern társadalmak kialakulásával, az egyetemek megjelenésével differenciálódott a professzionális és az amatőr terminusa – ahol az előbbi tartozott a presztízs értékkel bíró területek közé –, és ez jelentette a jövedelemszerző tevékenységet is. A professziódefiníciók kapcsán többféle megközelítéssel találkoztam. A szerzők egy része a professziók karakterjegyeinek leírása felől közelítette meg a fogalmat, de léteznek olyan definíciók is, amelyek a professzió intézményrendszerére és a professziót gyakorló szakemberekre vetítve alkotnak definíciókat, és olyanok is, amelyek azt állítják a középpontba, hogy a professziók tevékenysége mire irányul.

Randall Collins (1990) szerint „*a professziók társadalmilag idealizált foglalkozások, amelyek zárt szakmai közösségként funkcionálnak.*” (Idézi: Burrage, 1990: 205). Friedson (1986) azt állította, hogy nem szükséges törekedni a professziók általános érvényű definíciójának megalkotására, inkább arra kell fókuszálni, hogy a hivatásokat az azzal kapcsolatban álló kliensek, szakmabeliek hogyan értékelik, milyen a megítélésük. Abbott (1988) szerint „*a professzió maga termeli meg saját munkaterületét, illetve a munkafajta konstruálja a professziót*” (Abbott 1988: 316, idézi: Kleisz 2002: 19). Johnson (1972) és Collins (1990) azokat a foglalkozásokat tartotta professziónak, amelyek a piaci kontrollt is képesek elérni. Illich (1977) szerint a professzió lényegéhez az tartozik, hogy az állampolgárból kientst formál (Kleisz 2002).

A hazai professzió kutatás szakirodalmában többféle módon fellelhető a *profession* kifejezés, mely Nagy Krisztina¹ szerint „azokat a magasabb társadalmi presztízzsel rendelkező szellemi foglalkozásokat jelöli, amely a magyar nyelvben az „értelmiségi hivatás”, „értelmiségi szakma” fogalmakhoz áll közel. E szellemi foglalkozások középpontjában különleges, nem mindenki által birtokolt, képzés által megszerezhető tudáson és készségeken alapuló specifikus munkatevékenység áll (Nagy 2009: 90). A hazai diskurzusban a professzió, a hivatás, a szakma, szakértő-szakember kifejezések használata jelenik meg leginkább (Fónai – Pattán – Szoboszlai 2001; Kleisz 2002; Kozma 2002, 2007; Pokol 2004; Németh 2005; Nagy 2008; Szívós 2010; Halmos – Szívós 2010; Formádi 2011; Keller 2013; Magos 2017; Balogh 2018).² Kutatásomban Kleisz Teréz³ (2002) professziófogalmát tekintem irányadónak, aki a következők szerint definiálta a professziót: „a magas fokúnak elismert és nehezen megszerezhető szakértelem intézményesülési formája, amely autonómiát és kizárólagosságot biztosít az adott tevékenység űzőinek, akik identitásában döntő ez a hivatásvégzés, amellyel a létalapjukat is megteremtik” (Kleisz 2002: 20).

A PROFESSZIÓELMÉLETEK IRÁNYZATAI

A professzióelméletek irányzatainak elkülönítéséhez Nagy Krisztina⁴ (2009) értekezését használtam kiindulópontként, aki a professzióelemzéseknek négy dimenzióját vetítette elő.

Professziókritérium orientációjú irányzat

Ezek az elméletek arról szólnak, hogy egy professzió ideális formáját leírják, feltárják, hogy milyen jellemzőkkel kell rendelkeznie. Ha a hivatás képviselője rendelkezik az általuk felállított kritériumokkal, akkor lehet professzionálisnak nevezni. Hesse (1968) összehasonlító vizsgálatában azokat a hivatásokat vizsgálta, amelyeket a professzió kategóriájába tartozónak vélt. Hús szerző munkáját vette alapul és dolgozta fel, majd 18 olyan ismertetőjegyet gyűjtött össze, amely jellemzői lehetnek egy professzionális foglalkozásnak. A leggyakoribb kritériumok közé tartozik a tudományos képzés, amely a professzió gyakorlásának feltétele; a normák

¹ Nagy Krisztina a *Professzionalizáció- és professzióelméletek a segítő hivatások tükrében* (Esély 2009/2; Párbeszéd 2019/1/6) című munkájában két professziót, a szociális munkát és a pedagógus hivatást hasonlította össze és tárta fel különbségeit, hasonlóságait. Munkáját azért tartom mérvadónak és meghatározónak a kutatásom szempontjából, mert a segítő hivatások professziójával összefüggő elemzését egyfajta állásfoglalásnak tekintem abban a kérdésben, hogy professzió-e a szociális munka. A szerző úgy véli, hogy a szociális munkának az önálló értelmiségi hivatások közé kellene tartoznia, annak ellenére is, hogy társadalmi presztízse alacsony, és a szakemberek képzése csak három évtizedes múlttal rendelkezik.

² Az említett szerzők a professziókat és azok történeti fejlődését az angolszász terület szakirodalmain keresztül mutatják be (Magos 2017), illetve a professziókat egy adott szakterületekhez kapcsolódva vizsgálták, mint például a segítő szakmák professziója (Kleisz 2002), vagy a pedagógus professzió (Németh 2005), valamint végeztek összehasonlító elemzést a pedagógus és a szociális professziók tekintetében (Nagy 2008).

³ Kleisz Teréz (2002) részletes histográfiai áttekintést nyújtott „A népművelés és a szociális munka szakmásozása angolszász és magyar metszetekben” című doktori értekezésében. Disszertációját a kutatási témám szempontjából meghatározó kiindulópontnak tekintem.

⁴ Doktori értekezésében („Segítő hivatásokat választó hallgatók pályaeorientációja a Partiumban”) a pedagógus és szociális munkás hivatást választó hallgatókat vizsgálta, feltárva, hogy milyen hasonlóságok és különbségek vannak a két pályát választó fiatalok között. Kutatása értelmezési keretét a professzióelméletek adták.

és magatartási szabályok betartása és figyelembe vétele, a hivatást gyakorló szakemberek szakmai szervezetet alkotnak, fontos szolgáltatást nyújtanak a klienseknek, a közös érdekében cselekszenek (Nagy 2009). Bock (1980) a szociális munka szempontjából fontos problémákra hívta fel a figyelmet. Szerinte nehéz meghatározni, hogy milyen kritériumoknak kell megfelelnie a szakma gyakorlójának, mert nehéz meghatározni azt a szaktudást, amit birtokolni kell, hiszen a szociális munka nem önálló tudományterület, hanem több diszciplínára építi tudását, úgy mint a szociológia vagy a pedagógia. Ugyanakkor a professziókritériumok meghatározását az is nehezíti szerinte, hogy a szociális munka sokrétű tevékenység, amelyet folyamatosan változó körülmények vesznek körül, így a szakmai módszerek meghatározása sem egyértelmű folyamat. Bock úgy véli, hogy a szociális munka szerteágazó szakterületei miatt nehéz egy olyan egységes szakmai szerveződést létrehozni, ami a professziók egyik fontos kritériuma.

Önérdékvényesítés orientációjú irányzat

Ide azok az elméletek tartoznak, amelyek a professziók által létrehozott szakmai szervezetek szerepét vizsgálják, abból a szempontból, hogy milyen az önérdékvényesítő képességük.

Friedson (1973) szerint a professziókhoz kontrollszerezés is kapcsolódik, hiszen a foglalkozások a külső és belső környezet kontrolljára törekednek. Ezáltal a professziók önállósá válnak, megteremtve maguknak azt a jogot, hogy a saját szakmájuk fontos kereteit maguk alakítsák. Tehát, hogy eldönthessék, ki léphet be a professzió körébe, ki gyakorolhatja a hivatást, hogyan készüljenek fel a szakmára, milyen képzési rendszer szerint. Larson (1977) elméleteinek közepontjában azoknak a stratégiáknak a vizsgálata állt, amelynek során a professziók gyakorlói előnyöket élvezhetnek a társadalomban, és magas presztízsre tehetnek szert. A szakmai szervezeteknek igen erős érdekvédelme van, magukhoz ragadva annak eldöntését is, hogy milyen módon történjen az adott professzió végzéséhez szükséges tudás elsajátítása, valamint annak szabályozása, hogy ki léphet be a professziót gyakorló szakemberek körébe.

Az önérdékvényesítés orientációjú irányzatok egyik kritikájaként Illich (1979) megfogalmazta, hogy a professzió lényege az autoritás, amellyel egy polgárból klienst tud formálni, azaz a kliens igényeit, s az arra adandó választ a saját szakmai kategóriarendszerében tudja megjelelni (Kleisz 2020). Illich úgy vélte, hogy a professzió gyakorlója a szükségletek felett kontrolláló szerepet gyakorol, szükségleteket elégít ki. Kritikus hangja a szakmai szervezetekre is kiterjedt, úgy gondolta, hogy monopolhelyzetet teremtettek, túlságosan jól szervezettek, és kompetensebbnek tartják magukat bárkinél (Nagy 2009). Illich kifogással élt a szociális munkások kezében lévő hatalomgyakorlással kapcsolatban is, szerinte olyan dolgokat is megtehetnek, amelyeket korábban csak a papok vagy bírák gyakorolhattak (Nagy 2009).

McKnight (1979) kritikája arról szólt, hogy „a szakemberek érdekét az szolgálja, ha elhitetik a klienseikkel, hogy nem képesek egyedül problémáik megoldására, mert így tudják legitimizálni professziójukat, ugyanakkor ezzel dependenssé, kiszolgáltatottá, cselekvőképtelenné, a problémák önálló megoldására képtelenné teszik a polgárokat” (Nagy 2009: 15).

Illich (1979) és McKnight (1979) éles hangvételű megfogalmazásai ugyanakkor rávilágítottak arra a problémára is, hogy a professziók (jelen esetben a szociális munka) gyakorlásához jogszabályi feltételrendszer szükségeltetik, ami kijelöli a határokat. A hatalom, ami a professzió gyakorlójának kezében van, az egyéntől függően használható jóra és rosszra egyaránt. Tehát az

etikai előírások, a szabály- és normarendszerek lefektetése szükséges feltétel a professzió működése szempontjából.

Szakmai identifikáció orientált irányzatok

Az ehhez az irányzathoz tartozó elméletek azzal foglalkoztak, hogy milyen tényezők alakítják a szakmai identitást (Carr-Saunders – Wilson 1933; Kairat 1969; Schön 1983, 1987; Jones – Joss 1995).⁵ Megállapításaik szerint, ha egy szakmának kialakul az identitása, az hatást gyakorol a szakma gyakorlóinak teljesítményére, befolyásolja az adott professzió szakmaképét, alakítja az énképet, valamint az életmód és az „értelmiségi létforma” meghatározója is (Nagy 2009). „Az énkép, a szakmai identitás alakulása szorosan összefügg a szakmakép alakulásával, s mindkettő a szakmai értékek, kulturális normák és a professzió elméleti ismeretei hatására formálódik” (Nagy 2009: 16). A szakmai identitás formálódásánál a tudás megszerzése fontos tényezőnek számít, hiszen a modern társadalmakban a státusz nem születési jog függvénye, hanem a képzettségé. A tudás mellett az értékeknek jelentős szerepük van, írott és etikai szabályzatban lefektetett normarendszerek. Így a szociális munka szakmaképének vizsgálatakor, a szakmai identitásnak, a képzettség során megszerzett tudásnak, a professzió sajátos szabályrendszerének (szociális munka etikai kódexe) megléte különösen fontos tényezőnek bizonyul. Kairat (1969) foglalkozott a szakmakép alakulásával, a professzióhoz kötött szakmai szerep változásával. Modelljében leírta, hogy külső és belső tényezők határozzák meg a szakmai szerepek alakulását. A belső tényezők közé tartoznak az adott professzió szervezeti sajátosságai, valamint az, hogy milyen értékek és célok szerint működik. Külső tényezőként a professzió más szakterülettel, illetve a kliensekkel való kapcsolatát említi. Szerinte a professziót gyakorló szakember szerepét a tudás, az értékek és az attitűdök határozzák meg. Schön (1983, 1987) a szakmai kompetenciákkal foglalkozott, szerinte a tudás adja meg egy tevékenység professzionalitását. A szociális professziókép szempontjából jelentős gondolatokat fogalmazott meg a szakember-kliens viszonyrendszerében. Szerinte a szakember-kliens interakciója, valamint a klienskapcsolatok hatást gyakorolnak a szakmaképre. Kettejük kapcsolata tehát a társadalom véleményét is leképezi, amelyet az adott professzióról gondol (Schön 1983). Munkájában azt is vizsgálta, hogy egy adott professziót érintően kit tekinthetünk kliensnek. Ezt a kérdést a szociális munka professziója esetén érdemes vizsgálni, hiszen a szociális munkások közvetlenül a gyerekekkel foglalkoznak, emellett a szülőkkel is, és a problémamegoldás folyamán valószínűleg majd a családdal is, mint komplex rendszerrel. Schön megemlítette a szakember-kliens alá-fölrendeltségi helyzetének problémáját is, amelynek pedig a segítő kapcsolat alakulása miatt van kulcsfontosságú szerepe. Jones és Joss (1995) a fent említett tudás, érték, klienskapcsolat, kompetenciák tényezőinek vizsgálatával alkottak tipológiát, és különítették el három típust, amely leginkább jellemzi a szakemberek szakmaképét: *praktikus/technikai professzionalizmus*. Ebben a típusban a gyakorlati, tapasztalatokon alapuló tudás sokkal fontosabb, mint a könyvekből elsajátítandó elméleti tudás. Így a tudásanyag megszerzése nem tanítható klasszikus értelemben, „a kompetencia alapja az intuíció”. A szerzők ezt a típust „a kvázi professziók” közé sorolják (Nagy 2009). A *technikai/szakértői professzionalizmus* tipoló-

⁵ Az ehhez az irányzathoz kapcsolódó szerzők több fontos megállapítást tesznek a szociális munka professziójával kapcsolatban, ezért ebben az alponthan megállapításaikat is részletezem.

giában a szakértelemnek van a legnagyobb hangsúlya. A professzió gyakorlójának énképe szilárdan az objektív, tudományos alapokon nyugvó tudáson alapul. A szakember kellő távolságra helyezkedik a klienstől, szakértőként viselkedik, irányít, dönt. A *reflektív szakember* típusához tartozó szakember támogatja a klienst abban, hogy ő maga megtalálja a problémája megoldásához vezető utat és lehetőségeket. A szakembert ebben a rendszerezett és szerteágazó, több tudományterületet érintő szakmai tudása vezeti. A szakember a problémamegoldás folyamán figyelembe veszi a kliens körül lévő komplex rendszert, a társadalmi, politikai tényezőket is (Jones – Joss 1995). Elméleteikben tehát megtaláljuk a tudományt, valamint a gyakorlatot, tapasztalati tudást alkalmazó szakembert. A szociális munkával kapcsolatosan úgy vélekednek, hogy a tapasztalati tanulásnak kulcsfontosságú szerepe van. Schön (1983) ezzel kapcsolatban megfogalmazta a dilemmáit, miszerint ha a professzió egy összetett, szerteágazó problémátípussal szembesül, nem feltétlenül elégséges, ha csak egy tudományterület tudását hívja be a folyamatba, szükség van más tudományterületekről származó ismeretek alkalmazására, valamint a gyakorlati tudásra. Fontosnak tartja azt, hogy a professziót gyakorló szakember megfelelően tudja felmérni a kezelendő problémát, és a cselekedeteiért szakmai felelősséget vállaljon.

A korábbiakban említettem, hogy a professziók esetében fontos, hogy a képzés során megszerzett akadémiai tudás pozicionálja a professzió gyakorlójának társadalmi státuszát. Ezzel szemben, Schön felvetéséből kiindulva, a gyakorlati tudás fontos része a professzióknak, így a képzés során eltolódhat egymástól az akadémiai szintű tudás megszerzése, és a gyakorlati kompetenciák elsajátítása. Ha a képzésben a hallgatók a gyakorlati tudás megszerzését előnyben részesítik, akkor a gyakorlat és az elméleti, kutatói szféra eltávolodik egymástól. Ez az eltolódás azt is jelentheti, hogy ha a képzés a kompetenciák megszerzéséhez szükséges tudást biztosítja, kevesebb lehetőség van arra, hogy más tudományterületekkel ismertesse meg a hallgatókat (Schön 1983).

Hellmann (2008) arra hívta fel a figyelmet a szociális munka professziójával kapcsolatban, hogy a professzió gyakorlatorientált, és a tudás megszerzéséhez megfelelő arányban kell ötvözni az elméleti és a gyakorlati tárgyakat. Schwanke (1988) a szociális munkával kapcsolatban azt mondta, hogy a szakma olyan területen tevékenykedik, ahol állandó változások vannak jelen, így nehéz kialakítani egy olyan keretrendszert, ami a professzió gyakorlóinak konsztans és mindenki által értelmezhető fogalmakat jelent. Schwanke szerint fontos, hogy a professzió fogalmai kövessék a társadalmi változásokat.

A *funkcióorientációjú irányzat* a szociális munka professziójának meghatározásához fontos logikai vonalat jelent elemzésemben. A funkcionista paradigma által felállított keret, amely meghatározza, hogy melyek azok a foglalkozások, amiket professzióknak nevezhetünk, kiindulópontot jelent számomra a szociális munka professziók között történő elhelyezésében. A professziókkal kapcsolatos elméletek megalkotói főként az angolok voltak a II. világháborúig (Webb, B. – Webb, S. 1920, Carr-Saunders 1933, Tawney 1946). A hatvanas évektől főként az amerikai szakirodalomban találhatunk elméleteket a professziódiskurzus témájában (Parsons 1954). Csak a nyolcvanas évektől találunk európai megállapításokat, addig főként az angol–amerikai irány volt a meghatározó, mely a professziók funkcionista megközelítését jelentette.

Kiemelendő Parsons (1954) munkáinak jelentősége⁶, aki a funkcionista iskola megteremtője volt, és a professziókat nagy társadalmi státusszal rendelkező, megbecsülésnek örvendő, nélkülözhetetlen társadalmi funkciót ellátó foglalkozásoknak tekintette⁷. A funkcionista irányzathoz tartozó elméletek⁸ (Durkheim, Parsons, Etzioni) fókuszában az állt, hogy a professziók milyen társadalmi funkciókat töltenek be, milyen sajátos jellemzőkkel bírnak. A parsonsi strukturális-funkcionista elméletben a professziók tudományterületek összekapcsolódásával jönnek létre, mely kapcsolódás sajátos struktúrákat termel ki, amely magában foglalja a szocializációt, a rekrutációt, a motivációt (Pokol 2004). George Ritzer⁹ egy 1975-ben íródott munkájában arról értekezett, hogy Max Weber munkásságának van professzionalizációval kapcsolatos vonatkozása is. Szerinte Weber olyan módon foglalkozott a professziók kialakulásával, hogy azt a világ racionalizálásához kötötte. *„Értelmezésében a racionalizáció teremtette meg az igényt a professzionalizációra, ugyanakkor a professzionalizáció segítette a racionalizáció folyamatát.”* Számára a bürokratizáció és a professzionalizáció összefüggő folyamatok, a kortárs szociológiai elméletekkel szemben. Azzal érvelt, hogy a legtöbb professzió soha nem létezett a bürokrácián kívül (Nóvik 2019). A weberi professziók karakterjegyei a hatalomhoz, tudáshoz, képzéshez, kliensekhez, fizetéshez és előléptetéshez kapcsolódtak (Ritzer 1975). Viszszatérve Parsonshoz, akinek központi gondolata az volt, hogy a professziókat társadalmi struktúráként kell vizsgálni, és a legfontosabb társadalmi funkciók közül néhány gyakorlása professzionális keretek között történik. A professziók egyik legfontosabb jellemzőjének a racionalitást tartotta. *„Ebben az értelemben a racionalitás intézményesített, egy normatív minta része, és nem természetes emberi jelenség. Állandó és határozott nyomásról beszél, mely arra irányul, hogy racionálisak és kritikusak legyünk. Különösen erős a nyomás a tudomány alkalmazására a fontos professziók esetén”* (Parsons 1939, idézi Nóvik 2019: 459). A funkcionisták két nagyon fontos tényezővel foglalkoztak a professziókkal kapcsolatosan. Az egyik, hogy hogyan alakulnak ki a professziók, a másik, hogy milyen változók (attribútumok) szükségesek ahhoz, hogy a hivatásokat meg lehessen különböztetni egymástól. A hivatások történelmi kialakulá-

⁶ Parsons a professzió-elméletek egyik meghatározó képviselője. Weber munkássága nagyban hatott rá, de a weberi elméleteket nem használta széleskörűen az angolszász szakirodalom.

⁷ „The importance of the professions to social structure may be summed as follows: The professional type is the institutional framework in which many of our most important social functions are carried on, notably the pursuit of science and liberal learning and its practical application in medicine, technology, law and teaching. This depends on an institutional structure the maintenance of which is not an automatic consequence of belief in the importance of the functions as such, but involves a complex balance of diverse social forces”. Parsons: The Professions and Social Structure, 48.

⁸ A szociális munka professziójának elemzése során a funkcionista megközelítést tartom leginkább alkalmazhatónak a kutatási témám feldolgozása kapcsán. A funkcionista paradigma szerint, a professzió diskurzusban lényeges szerepe van a társadalmi szolidaritásnak és a társadalmi felelősségvállalásnak, a közjó érdekében tett szolgáltatnak, valamint az altruista attitűdnek; mely motivációk, a szociális munka professziójában is meghatározó tényezőnek bizonyulnak.

⁹ George Ritzer amerikai szociológus, egyetemi tanár. Nevével elsőként, a globalizációval kapcsolatos szakirodalmak feldolgozása során találkoztam, a *The McDonaldization of Society* (A társadalom mcdonaldizációja) című munkája kapcsán, amelyben arról írt, hogy a fast food restaurants elvei és működési módjai nem csak az amerikai, hanem más társadalmakra is hatást gyakorolnak. Ritzer szerint ez érinti az oktatást, a szabadidő eltöltését, a családok működését. Habár Ritzert a mcdonaldization fogalmához köthetjük, jelen esetben a témám szempontjából releváns weberi professzió-értelmezéséről szóló munkája miatt említem. Ritzer, G. (1975): Professionalization, Bureaucratization and Rationalization. The Views of Max Weber. Social Forces, 53(4): 627–634.

sának folyamata, egy szakma professzionalizációja fontos része a professziódiskurzusnak. Wilensky (1964) vizsgálta a szakmák kialakulásának időbeli folyamatát az amerikai professziók történetében. Elméletében öt fejlődési szakaszt különböztetett meg, míg egy tevékenység szakmává válik: egy tevékenység főfoglalkozássá válik, kialakul a szakképzés és az egyetemi képzés, létrejönnek az első egyesületek, valamint megtörténik az állam általi elismerés és létrehozzák a formális etikai kódexet (Wilensky 1964). Visszatérve Parsons elméletére, a szakmai szerepek elemzéséhez kategóriákat, változókat (attribútumokat) alkotott, amelyek alkalmasak a professziók jellemzőinek a leírására, így arra is, hogy megkülönböztesse egymástól a különböző hivatásokat. Magos Gergely (2017) a professziók történeti leírásáról szóló munkájában a következőképpen fogalmazta meg a professzió parsonsi paradigmáját: „A hivatások Parsons által felvázolt modellje több szempontból is különbözik a szabadpiacra és az államigazgatásra jellemző szerveződésektől. A hivatások horizontálisan szerveződnek, széles körű testületi és egyéni autonómiával rendelkeznek... Ezzel szemben a szabadpiaci és állami életben a hierarchikus és bürokratikus szerveződések a meghatározók. A hivatások ráadásul védett piaci helyzetben vannak, hiszen a tevékenység végzése – gondoljunk csak ismét az orvosi vagy ügyvédi tevékenységre –, engedélyhez vagy legalábbis végzettséghez van kötve. A legfontosabb különbséget mégis az jelenti, hogy a gazdasági életben ügyfélként (customer), az állami hivatalban alárendeltként (subordinate), a hivatásoknál kliensként vagy esetként (clientorcase) kezelik az embereket, ami morális szempontból fontos különbséget jelent” (Magos 2017: 140). Parsonsi értelemben tehát a professzió gyakorlójának és a kliensének viszonyát a szolgálati etika szabályozza. Ennek a szabályrendszernek a normái szerint cselekszik a professziót gyakorló szakember, a kliens érdekeit szem előtt tartva, altruista módon.

Merton (1978), aki Parsons tanítványa volt, a hivatások altruizmusát támogató intézményes környezetet vette vizsgálatának tárgyává. Megállapította, hogy a hivatás gyakorlójától elvárt, hogy altruistaként viselkedjen, a kliens érdekét szem előtt tartva, mert a társadalom ezt várja el tőle. Ezért cserébe a hivatást gyakorló magas társadalmi státusznak és széles körű megbecsülésnek örvendhet. Merton szerint a hivatás köré épült szakmai felépítmény (olyan struktúra, amely magába foglalja a hivatás gyakorlásához szükséges tudás megszerzését a képzések formájában, de ide tartoznak a szakmai testületek) is az altruista viselkedést írja elő, hiszen a magas státusz és megbecsülés csak ilyen módon tartható meg.

A funkcionalisták szerint a hivatások ideáltípusa a következők szerint értelmezhető. A hivatásoknak fontos társadalmi funkcióik vannak, fontos társadalmi feladatot látnak el. Olyan tevékenységek, amelyeknek magas a társadalmi presztízsük, az állam elismerését és támogatását élvezik. A hivatás gyakorlásához szükséges tudásra képzések révén tesznek szert, a működésüket etikai szabályok kísérik, felügyeletüket testületek látják el. A funkcionalisták professziókkal kapcsolatos elméleteinek köszönhetően az 1950-es, 60-as években egyre élénkültek a hivatásokkal kapcsolatos értekezések, amelyeknek az volt a központi gondolatuk, hogy hogyan alakultak ki a hivatások, és mi különbözteti meg őket egymástól. Ernest Greenwood¹⁰ (1957) nevéhez fűződik a hivatások ideáltípusának megalkotása. Szerinte nincs éles határvonal a professzió és a foglalkozás kategóriái között, úgy vélte, hogy az adott foglalkozások közelebb

¹⁰ Ernest Greenwood amerikai szociológus, egyetemi tanár. *Attributes of a Profession* (1957) című munkájában a szociális munka professziójával foglalkozik.

állnak a hivatások ideáltípusához. Az a foglalkozás áll a hierarchia élén, amelyikre az általa felállított öt tényező igaz:

1. „a hivatás körébe tartozó tevékenységek tudományosan és módszertanilag megalapozottak (systematic body of theory);
2. a hivatást űzőknek hatalmuk van az ügyfél felett (professional authority), ami kompetenciafölényükből ered;
3. a közösség is elismeri és jóváhagyja a hivatás által élvezett hatalmi helyzetet és kiváltságokat (sanction of the community);
4. létezik informális vagy formális hivatásetika (regulative code of ethics), mely azt a célt szolgálja, hogy megelőzze a hivatást űzők által elkövetett visszaéléseket, és amelynek megsértése szankciókat von maga után;
5. a normák, értékek és szimbólumok rendszere professzionális kultúrát (professional culture) alkot, melyet a képzés és szakmai szocializáció során sajátítanak el, és amelynek a megsértése szintén szankciókkal jár.” (Magos 2017, Nóbik 2019).

Szerinte egy foglalkozást akkor lehet professziónak tekinteni, ha minél inkább megközelíti az ideáltípus jellemzőit; tehát tudományos megalapozottsága legyen, amit a képzés során sajátítanak el a foglalkozás gyakorlói, etikai szabályok határozzák meg működését, és a közjót szolgálják. Peter D. John (2008) Greenwoodéhoz hasonló módon határozta meg a professziók ideáltípusát: elméleti komplexitáson alapuló tudás, egyetemi képzések, amelyek során elsajátítható a professzió kultúrája; a társadalom szempontjából értékes tevékenységeket végezzen, a foglalkozást gyakorló szakembert a kliens jóllétének előmozdítása motiválja, a szakemberek legyenek elkötelezve a professzió mellett, jellemezze őket nagyfokú autonómia, és a professziót etikai normarendszer vezérelje (Nóbik 2019). Millerson¹¹ (1964) szerint a professzióknak az alábbi sajátosságait azonosította vizsgálatában: elméleti tudás megalapozása, a képzés fontossága és szükségessége, a kompetenciák kijelölése, a professzió gyakorlásához elvárt viselkedés, altruizmus.

Összegezve tehát a professziók ideáltipikus felfogását elmondható, hogy az említett szerzők szerint akkor beszélhetünk professzióról, ha az adott szakmaterület tudományos alapokon nyugszik, amelyet a szakemberek egyetemi, magas szintű képzéseken sajátítanak el. A képzés nemcsak a szakterület gyakorlásához szükséges tudást biztosítja, hanem a professzió kultúrájának megismerését, a szakmai szocializációt is. Emellett fontos, hogy a professziót etikai szabályrendszer keretezze, és a szakemberek a közjót, a kliensek jóllétét szolgálják.

A professziók funkcionalista megközelítése a második világháborútól egészen az 1960-as évekig meghatározó értelmezési keretrendszert adott professziódiskurzusok számára. Ugyanakkor ennek az uralkodó elméletnek az 1970-es években kialakult egy kritikai irányzata, amely inkább ideológiának tartotta a társadalom szolgálatában álló professziókat.

¹¹ Millerson a *The Qualifying Associations: A Study in* (1964), valamint a *Dilemmas of Professionalization* (1964b) című munkáiban a szakmák karakterjegyeit vizsgálta a szakirodalomban, ahol is 21 szerzőnél 23 karakterjegyet azonosított, de nem talált egyetlen olyan jegyet sem, amelyik mindegyik szerző listáján szerepel. Kilenc attribútum van mindössze, amelyet csak egy-egy szerző említ (Kleisz 2002).

Hughes (1963) már az 1960-as években megfogalmazta, hogy nem a professzió sajátosságai a fontosak, hanem hogy milyen körülmények között válik egy hivatás professzióvá.

Kleisz (2005) szerint a professziók funkciójának értelmezése helyére a hatalom-uralom-monopolizáció kérdéseinek elemzése lép. A pozitív funkcionalista felfogást felváltja az arról szóló diskurzus, hogy milyen a professziók és a szélesebb társadalmi közeg viszonylata, milyen kapcsolat lehet a tudás és a hatalom összefüggésrendszerében, elemzik a professzionalizáció szerepét abban a tekintetben, hogy milyen módon képesek gyakorolni a piaci kontrollt, és ehhez milyen kiváltságokat élveznek. A kritikus hangok felszínre hozzák azt a problémát is, mely szerint azok a hivatások, amelyek professzióként definiálnák magukat, nem tudnak felemelkedni a tradicionális professziók mellé még akkor sem, ha hasonló jegyeket mutatnak (Kleisz 2005). Austin (1983) szerint a tradicionális professziók hatalmi pozíciójuk megtartására törekednek a feltörekvő professziókkal szemben.

Barclay (1982) igen éles kritikaként fogalmazta meg, miszerint „*a professziók egyszerűen azon foglalkozási csoportokat jelölik, akik vagy szerencsések, vagy okosak voltak abban, hogy olyan helyzetbe hozzák magukat, amely hatalmat, s magas státuszt biztosított nekik*” (Barclay 1982: 178). A kritikai megfogalmazások érintették a funkcionalista paradigma közjóról, etikai szabályokról szóló megfogalmazásait is. Johnson (1972) éppen a közjó szolgálatával kapcsolatosan fogalmazta meg kritikáját, miszerint a professziók nem a közjó szolgálatában állnak, hanem egy szűk szakmai csoport által meghatározott keretben értelmezik a problémákat, a kliensek problémáit, és jelölik ki a megoldás lehetséges útvonalaait. Berlant (1975) az etikai kódexeket vizsgálta, hasonlította össze, és azt a megállapítást tette, hogy az etikai szabályok és normarendszerek csupán eszközök a gazdasági célok eléréséhez, és nem pedig a professzió gyakorlásának altruista megtestesülése (Kleisz 2005).

Az egyik kritika a témám szempontjából is érdekes megállapítást tartalmaz, a fentebb említett Ernest Greenwood (1957) kapcsán. Ő egyszerre képviselte a kutatót, valamint a hivatáshoz tartozó szakembert, és ez a kettős szerep megakadályozhatja a kutatói objektivitást, hiszen a szociális munka ismerője volt, a hivatás kutatója és oktatója, és ez az identitás volt a kiindulópont ahhoz, hogy a szociális munka professzióját igazolja (Magos 2017).

A professziók ideáltipikus megközelítéséhez kapcsolhatók a félprofessziókkal foglalkozó elméletek. Az ideáltipikus modellben a professzió karakterjegyeinek való megfelelés jelenti azt, hogy egy hivatás a professziókhoz tartozik-e vagy sem. Vannak olyan szakmák, amelyek még nem igazi professziók, nem felelnek meg az ideáltípusnak, a kritériumoknak, de törekvés jellemzi őket, hogy igazi professzióvá váljanak. A félprofesszió fogalmát Etzioni (1969) tanulmánya vezette be a professziódiskurzusba. Szerinte a félprofesszióknak sajátos karakterjegyeik vannak, amelyek csak közelítenek az igazi professziókéhoz. Ilyen például, hogy a szakmai képzés tartalma rövidebb, a tudásanyag is elmarad az igazi professziókétól, úgy véli, a tudást inkább csak kommunikálják, nem pedig alkalmazzák. A szakmai önállóságuk is sokkal gyengébb, csakúgy mint a foglalkozás társadalmi legitimálása. Szerinte az etikai szabályok is sokkal keretlenebbek. Míg az igazi professziók élet-halál kérdéseivel kapcsolódnak, addig a félprofessziók esetében ez a megállapítás nem értelmezhető. Etzioni ide sorolja a szociális munkát is, de a tanárok és az ápolónők hivatását is. Szerinte a félprofessziók rövid történetű hivatások, nem kapcsolódtak sosem az értelmiségi pályákhoz, nagyobb szervezetek alkalmazotti státuszaiként jellemzi a foglalkozásukat. Etzioni a félprofessziók kapcsán megemlítette, hogy az igazi professziókat férfiak végzik, a félprofessziókat viszont döntő többségében nők. Így a hu-

mán segítő szakmákban (caring professions) feltételezése szerint a női gondozói, segítői szerep a meghatározó. A háztartási munkában a nők alárendelt szerepe így adaptálódik a professziódiskurzusok területére, tehát ez a szerep nem változik a munka világában sem. Magyarázatként annyit tett hozzá, hogy a nők sokkal inkább alkalmazkodóbb, behódolóbb természetűek, és az adminisztratív szabályozást is jobban viselik. Kérdésként fogalmazta meg, hogy a félprofessziók a nőktől lettek olyanokká, amilyenek, vagy a félprofesszió szervezeti keretei a nők számára elfogadottabbak. Goode (1968) elmélete szerint a professziók területén versenyhelyzet mutatkozik, főként a presztízs és a hatalom megszerzése érdekében. Szerinte két karakterjegy kapcsán lehet professziókról beszélni: a professzióknak egy rendszerezett tudás jelenti az alapját, amelyről azt gondolják a kliensek, hogy alkalmas arra, hogy a problémáikat megoldja; így elfogadva azt, hogy a professzió gyakorlójának joga van a problémák megoldására. Úgy vélik, hogy ennek a tudásnak a megszerzése bonyolult és nehéz folyamat. Másrészt, a professzióknak szüksége van önzetlenségre, elköteleződésre, amely a kliens érdekeit tartja szem előtt. És ez a szolgálat adhat társadalmi jutalmakat, illetve ennek hiánya büntetéseket (Goode 1968, idézi: Kleisz 2002: 9).

Ha ezeknek a kritériumoknak megfelel egy szakma, lehet professzióknak nevezni, ha nem, akkor félprofessziók maradnak. Goode a szociális munkát szintén a félprofessziók közé sorolja, főként azért, mert a tudásalapját hiányosnak és csekélynek gondolja, valamint a tevékenység főként az adminisztratív feladatok többletével jár. Szerinte a félprofessziók nem emelkedhetnek az igazi professziók mellé, mert karakterjegyeiben mások. Az igazi hivatásokra jellemző az erős csoportkohézió, az egész életen át tartó szolgálati etikának megfelelő magatartás, valamint a társadalom nagyfokú bizalma a szakma iránt. Goode szerint a félprofessziók esetében ezek a jegyek nem megragadhatók.

A *deprofesszionizációval* kapcsolatos elméleteket érintőlegesen, de megemlítem tanulmányomban, mert úgy vélem, hogy a szociális munka professziójával kapcsolatosan fontos megállapításokat tesz a szakma erodálódására vonatkozóan.

A deprofesszionizáció vizsgálata viszonylag újkeletű terület a professziódiskurzusokban. Ez a megközelítés a professziók autonómiájának megváltozását, a szakma leértékelődését helyezi a fókuszba. A professziók erodálódása mögött több szerző a társadalmi folyamatok megváltozását, a jóléti állam szerepének csökkenését látja (Duyvendak – Knijn – Kramer 2006). Szerintük a professziók autonómiáját az állam, a kliens, és egy új szakértőtípus, a menedzserek bontják meg. Freidson (1968) is a jóléti államok szerepének csökkenését említette, így az állam megrendelő szerepe csökkent. A piaci elvek kezdenek el dominálni, ahol a teljesítmény és az elszámolhatóság a fontos¹². Formádi (2011) arról ír, hogy a kliens-szakember viszonya megváltozik, ahol a kliens a szolgáltatás fogyasztójaként van jelen, és megteheti, hogy érdekeit érvényesítse, vagy más szolgáltatást fogadjon el.

Kleisz (2005) a deprofesszionizáció kapcsán kifejtette, hogy a szakember tekintélye és presztízse csökken. A kliensek egyre képzetebbek, iskolázottabbak a technológiai fejlődés mi-

¹² Herczog Mária (2021): „Értékelés a szociális munkában” című tanulmányában arról írt, hogy a szociális munka eredményességének és hatékonyságának mérhetővé tétele egyre hangsúlyosabb igényként mutatkozik. Az evidence-based szociális munka gondolata erősödik a szakmai diskurzusokban, ahogy annak kritikái is (Kozma 2007, Kürthy 2016).

att, így az információkhoz való hozzájutást maguk is elvégzik¹³, nem a professzió gyakorlójának privilégiuma többé a tudás. Megjegyezte továbbá, hogy az 1960-as évektől a fejlett országok felsőoktatása nagyszámú diplomás szakembert engedett ki a képzésből. A munkaerőpiacon versenyhelyzet teremtdött, de az adott professzió gyakorlásához szükséges képzettség minősége megváltozott, a szakmák felhígultak. Ahogyan korábban idéztem, a félprofessziók esetében a tudás kisebb hangsúllyal bír, a képzés rövidebb időtartamú, a professzió társadalmi támogatottsága gyengébb, etikai kódexe homályos. Etzioni (1979) tipikusan elnöiesedett szakmának tekinti a félprofessziókat, így a szociális munkát is. Fónai Mihály (2012) számomra elgondolkodtató kérdést fogalmazott meg a pedagógus professzióval kapcsolatos tanulmányában¹⁴. Hogyan adható át a képzés során a hivatáshoz szükséges tudás és képesség; átadható-e? Kuczi Tibor (2001) professzionalizációelemzésére utal, ahol a szerző azt a gondolatot veti fel, hogy a tanári munkának a személyiség a hordozója, nem pedig a tárgyiasult szakismeret. A tanári munkában a karizmának, a tekintélynek fontos szerepe van, ami nem tanítható, nem átadható a képzés során (Fónai 2012). Fodor Gábort (2001) is idézi, aki azt a kérdést teszi fel, hogy a „jó tanár” tulajdonságai hogyan alakíthatók ki a tanárképzés során, átadható-e a képzésekben? Fónai (2012) azt mondja, hogy ha a képzés során a képességek és készségek átadásakor problémák lépnek fel, az tipikus deprofesszionalizációs jelenség.

Összegezve a fent részletezett irodalmakat, három nagy típusba soroltam a professziókról szóló elméleteket, amelyek releváns kiindulópontot adnak a téma hazai szakirodalmának vizsgálatához.

Az első típusba azokat a szakirodalmakat soroltam, amelyek a *professzió definíciója* szerint fogalmaznak meg fontos megállapításokat, mint Friedson (1983) etimológiai megközelítése, illetve Johnson (1972) és Collins (1990) elméletei arról, hogy az tekintendő professziónak, ami piaci kontrollt képes elérni. A definíció szerinti tipológia két fontos szerzője Kleisz Teréz (2000, 2002, 2005) és Nagy Krisztina (2008, 2009), akiknek professziódefinícióira nemcsak a tanulmányomban, de a készülő disszertációmban is erősen támaszkodom.

A második típusba azokat a szakirodalmakat soroltam, amelyek a *professziók irányzatai* szerint tesznek megállapításokat. Ezen belül négy csoportot alkottam, és az egyik csoportba azokra az elméletekre fókuszáltam, amelyek arra törekednek, hogy a *szakmák és hivatások ideális formáit, ismertetőjegyeiket* leírják (pl. Hesse 1968, Bock 1980). A másik alcsoportba azokat a szakirodalmakat rendeztem, amelyek a professzió által létrehozott *szakmai szervezetek szerepét* vizsgálták (pl. Friedson 1973, Larson 1977). Ebben a csoportosításban már nagy hangsúly helyeződik a szakmák presztízisére, azokra az előnyökre, amire szert tesznek általa a társadalomban, illetve azokra az érdekvédelmi szervezetekre, amelyeknek joguk van eldönteni azt,

¹³ Rothman (1984, in Auster, 1996: 120, idézi: Formádi (2011: 80–81) az amerikai ügyvédekéről szóló kutatásában azt a megállapítást teszi, hogy kompetenciájuk szűkül. Megállapította, hogy „a kliens ismereteinek bővülésével, számítógépes programok elérhetőségével szakértő igénybevétele nélkül is elvégezhetőek bizonyos feladatok, hozzáférhetővé válnak korábban »védett« szakmai ismeretek.”

¹⁴ Fónai M.: Tanárszakos hallgatók professzióképe: a deprofesszionalizálódás esete. In: Pusztai G. – Fenyő I. – Engler Á.: A tanárok tanárának lenni. Tanulmányok Szabó László Tamás 70. születésnapjára. Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ. Debrecen, 2012.

hogy milyen módon történjen a professzióhoz szükséges tudás elsajátítása. Ezek a megállapítások a szociális professzió vizsgálatakor is fontosak.

A harmadik alcsoportba azokat a szakirodalmakat soroltam, amelyek a *szakmai identitást alakító tényezőket, valamint a szakmaképet vizsgálják* (pl. Kairat 1967, Jones – Joss 1995). Ezekben a modellekben a szakmai szerepek alakulásával, az arra ható külső és belső tényezőkkel, kompetenciákkal foglalkoznak. Kiemelik a professzióhoz tartozó szervezeti sajátosságokat, a működéséhez kapcsolt értékeket és célokat. A szerzők jelentős szerepet tulajdonítanak a tudásnak, az értékeknek és az attitűdöknek. Schön (1983) kiemelte a szakmai kompetenciák fontosságát, valamint azt a megállapítást tette, hogy egy tevékenység professzionalitását a tudás adja meg. Kitért arra, hogy a szociális munka szakmaképére jelentős hatást gyakorol a szakember-kliens interakciója, valamint a segítő folyamatban részt vevők alá-fölérendeltségi helyzetének problémája is.

A professziók irányzatai szerint elkülönített típusok másik negyedik alcsoportjába a *funkcionalista irányzatot, a funkcionalista paradigma* professzióelméleteit soroltam. A fent részletezett szakirodalmak két nagyon fontos tényezővel foglalkoztak a professziókkal kapcsolatosan: az egyik, hogy hogyan alakulnak ki a professziók, a másik, hogy milyen attribútumok különböztetik meg őket egymástól. Parsons (1954), Merton (1978) elméleteiben a professziókat olyan magas társadalmi státusszal rendelkező szakmáknak írják le, amelyek nélkülözhetetlen társadalmi funkciót látnak el, mindeközben az állam elismerését és támogatását élvezik, a tudásra képzéseken keresztül tesznek szert, működésüket etikai szabályok keretezik, azok felett pedig testületek őrökdnék.

A professzióelméletek tipológiájának harmadik típusába a félprofessziókról és a deprofesszionalizációról szóló elméletek kerültek. A félprofessziókról szóló elméletek közé azok tartoznak, amelyek a korábban említett professziók ideáltípusának nem felelnek meg, ugyanakkor törekednek arra, hogy igazi professzióvá váljanak. Etzioni (1969) megállapításai a szociális munkára vonatkoztatva fontosak, hiszen szerinte a szociális munka azért félprofesszió, mert a szakmai képzés időtartama rövidebb, a tudásanyag elmarad az igazi professziókéétól, a szakmai önállóság gyenge, a társadalmi presztízse szintén. A deprofesszionalizációról szóló szakirodalmak közé azokat soroltam, amelyek a professzió autonómiájának megváltozásáról, a szakmák leértékelődéséről szólnak. Releváns kiindulópontnak gondolom ezeket az elméleteket a szociális munka professziójának vizsgálatakor, főként azoknál az elméleteknél, amelyek a kliensek és a szakemberek viszonyának megváltozását helyezik a fókuszba (Formádi 2011, Kliesz 2005).

ÖSSZEGZÉS ÉS FOLYTATÁS

Tanulmányomban megpróbáltam áttekinteni a professziókkal foglalkozó nemzetközi szakirodalmakat, amelyek a szociális munkáról mint professzióról való gondolkodás értelmezési keretét jelentik kutatómunkámban. A szakirodalmak szisztematikus elemzése során tipizáltam a tanulmányokat, és három típusba soroltam azokat. A professziók funkcionalista paradigmáját kiindulópontnak tekintem a szociális munka mint professzió elemzése során. Elméletei szerint a professziók magas társadalmi státusszal rendelkező, megbecsülésnek örvendő foglalkozások, amelyek fontos társadalmi funkciót töltenek be. A funkcionalista paradigma értelmezése szerint csak azok tekintendők szakmának, akik megfelelnek az alábbi kritériumoknak: tudás,

képesség, készség szükséges a professzió gyakorlásához; a tudás átadásának képzések formájában történő megvalósítására van szükség; valamint elengedhetetlen a hivatás gyakorlásához az etikai kódex, és az azt biztosító szakmai szervezet megléte. A szociális munka esetében a professzió gyakorlásához szükséges tudás, képesség, készség elsajátításához intézményesített keretek között létező iskolák adják át az ismereteket a hallgatók számára. A professzió műveléséhez rendelkezésre áll a szociális munka etikai kódexe, mely tartalmazza a hivatáshoz szükséges normarendszert, és ezt a szakmai intézményrendszerek követelik meg a professzió gyakorlótól. Ebből arra következtetnek, hogy a szociális munka professzió, hiszen minden kritériumnak megfelel.

A szociális munka globális definíciója¹⁵ is professzióként említi a szociális munkát.

Ezzel szemben a hazai viszonylatban a szakma küzd azért, hogy professzióként ismerjék el. A terepen dolgozó szociális munkások a mindennapi munkavégzésük során tapasztalják, hogy a szakmai hálózatban részt vevő egyéb szakembereknek (pl. rendőrök, pedagógusok, pszichológusok), valamint a klienseknek nincs pontos ismeretük arról, hogy ki a szociális munkás, és mi a szociális munka. Gyakran a szakmai hálózatban egy célért dolgozó szakemberek számára sem ismert és elismert a tevékenység. Úgy vélem, hogy ezek a tényezők jelentősen befolyásolják a szociális szakemberek szakmaképét, és hatást gyakorolnak a segítő munka folyamatára, a szakember szakmai identitására, és gyengítik a professziót.

A nemzetközi szakirodalmak mellett a magyar szerzők tanulmányait, megállapításait is vizsgálat alá vettem, amelynek eredménye jelen tanulmányom keretein túl nyúlnak. Ezért a nemzetközi elméletek hazai trendekre gyakorolt hatását egy másik, *A szociális munka helye a professzió diskurzusokban II. A hazai professziódiskurzus* alcímmel készülő tanulmányban szeretném bemutatni. A hazai irodalmak kapcsán szintén tipológiákat alkotva különítettem el az irodalmakat. Az egyik típusba a *tradicionális professziókról* szóló tanulmányok kerültek (jogi, orvosi hivatások). A másik típusba pedig a *nem tradicionális professziókkal* foglalkozó elemzések. Ezen belül létrehoztam két alcsoportot, egyik a *szociális munka professziójáról*, a másik pedig *egyéb szakmák professziójáról* szóló tanulmányokat tartalmaz (pedagógus, rendőr, katoná).

A szociális munka professziójának hazai vizsgálatoknál a nemzetközi szakirodalmak kapcsán kialakított tipológiák közül kétféle csoportosítást is alkalmazhatónak vélek. Az egyik csoportba azokat az irodalmakat soroltam, amelyek *a szakmatörténetet, valamint a szakmák és hivatások ideális formáit, ismertetőjegyeiket* tárgyalják (pl. Győri 1996, 2014; Kozma 2007; Kleisz 2000, 2002, 2005; Nagy 2008, 2009; Balogh 2018). A másik nagy csoportba a *szakmai identitást alakító tényezőket, valamint a szakmaképet* vizsgáló szerzők kerültek (pl. Horváth – Lévai 1996, Fónai – Kiss – Fábián 1999, Fónai – Patyán – Szoboszlai 2001, Szabó 2014, Vass 2018, Hegyesi – Talyigás 2021). Ide soroltam azokat a szerzőket is, akik a szociális munkás képesséssel kapcsolatosan fogalmaztak meg fontos megállapításokat (pl. Budai 2007, Pilinszki –

¹⁵ „Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledges, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing. The above definition may be amplified at national and/or regional levels.” Global Definition of Social Work, 2014.

Béres – Sipos – Ittész 2014, Balogh – R. Fedor 2015). Ha a hazai szociális munkáról folytatunk diskurzust, akkor nem kerülhetők meg azok a szerzők, akik a hazai professzió válságjelenségeivel és az arra történő reflektálásokkal foglalkoznak (Bugarszki 2014, Krémer 2014, Szoboszlai 2014).

A szakma hazai alapítói, az alapkövek lerakásában közreműködött szakemberek és szervezetek, intézmények vitathatatlanul sokat tettek azért, hogy a szociális munka elinduljon a professzióvá válás útján. De mit kezdtek az utódok ezzel a hagyattal? Milyen szakma- és jövőképpel rendelkeznek a szakemberek a szociális munka terepén? Milyen ma, Magyarországon szociális szakembernek lenni a család- és gyermekvédelem területén? Doktori kutatásom egyik célja, hogy ezekre a kérdésekre válaszokat találjak.

IRODALOM

- Abbott, A. (1988): *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: Chicago University Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226189666.001.0001>
- Austin, D. M. (1983): *The Flexner Myth and the History of Social Work*. *The Social Service Review*, 3: 353–357. <https://doi.org/10.1086/644113>
- Balogh E. – R. Fedor A. (2015): *Pillanatképek a szociális munkások képzéséről a tanfolyamoktól a diplomát adó képzésekig*. Párbeszéd: Szociálismunka-folyóirat 2: o. n.
- Balogh E. (2018): *Professzióelméletek a szociális munka kontextusában*. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 9(26): 109–127. <https://doi.org/10.19055/ams.2018.9/26/7>
- Barclay, P. (1982): *Social Workers. Their Role and Tasks*. London: Bredford Square Press.
- Berlant, J. L. (1975): *Profession and Monopoly*. Berkeley: University of California Press.
- Bock, T. (1980): *Professionalisierung*. In: *Fachlexikon der sozialen Arbeit* (Herausgeben vom Deutschen Verein für öffentliche und private Fürsorge) Eigenverlag des Deutschen Vereins. 591–592.
- Budai I. (2007): *Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez II*. *Esély*, 1: 84–109.
- Budai I. (2007): *Megközelítések a szociális munkás-képzés fejlesztéséhez III*. *Esély*, 2: 94–112.
- Bugarszki Zs. (2014): *A magyarországi szociális munka válsága. Vitaindító gondolatok*. *Esély*, 3: 64–73.
- Burrage, M. – Torstendahl, R. (1990): *Profession in Theory and History*. London: Sage Publications.
- Carr-Saunders, A. M. – Wilson, P. A. (1933): *The Professions*. Oxford.
- Collins, R. (1990): *Market Closure and the Conflict Theory of the Professions*. In: Burrage, M. – Torstendahl L.: *Profession in Theory and History*. London: London Sage, 22–44.
- Concha Gy. (1927): *Van-e magyar társadalom? Nincs*. In: Concha Gy.: *A konzervatív és liberális elv. Válogatott tanulmányok 1872–1927*. Máriabesenyő, 2005. 266–28
- Duyvendak, W. – Knijn, T. – Kremer, M. (2006): *Policy, People, and the New Professional*. Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1017/9789048504251>
- Etzioni, A. (1968): *The Semi-Professions and Their Organization*. New York.

- Fónai M. – Kiss J. – Fábián G. (1999): *Szociális munkás szakos hallgatók pályaképének néhány eleme*. Esély, 1: 114–133.
- Fónai M. – Patyán L. – Szoboszlai K. (2001): *A szociális munkás szakos hallgatók pályaképének néhány eleme*. Esély, 6: 89–109.
- Fónai M. (2012): *Tanárszakos hallgatók professzió-képe: a deprofesszionizálódás esete*. In: Pusztai G. – Fenyő I. – Engler Á.: *A tanárok tanárának lenni. Tanulmányok Szabó László Tamás 70. születésnapjára*. Debrecen: Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ.
- Formádi K. (2011): *Piaci hatások a professzionalizáció folyamatának változásában*. Educatio, 3: 291–303.
- Freidson, E. (1973): *The Professions and their Prospects*. Beverly Hills/London: Sage Publications.
- Goode, W. J. (1957): *Community Within a Community*. American Sociological Review, 22: 194–200. <https://doi.org/10.2307/2088857>
- Global Definition of Social Work (2014): *Global Definition of Social Work – International Federation of Social Workers (ifsw.org)* (Utolsó letöltés: 2022. 10. 26.)
- Greenwood, E. (1957): *Attributes of a Profession*. Social Work, 2(3): 45–55.
- Györi P. (1996): *Egy szakma születése – gyorsfénykép magunkról*. Esély, 6: 57–74.
- Györi P. (2014): *Néhány szubjektív gondolat a szociális szakmáról*. Esély, 3: 74–78.
- Halmos K. – Szívós E. (2010): *Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban*. Korall, 42: 5–18.
- Hegyesi G. – Talyigás K. (2021): *Flexner továbbgondolva: a szociális munka, mint résztvevő akciókutatás*. In: Fábián G. – Hegyesi G. – Budai I. – Erdős M. – Héderné Berta E. – Kozma J. – Szöllősi G. – Talyigás K. (szerk.): *A tudományos gondolkodás és kutatás a szociális munkában I*. Budapest: MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottság, 10–37.
- Hellmann, W. (2008): *Sozialarbeitswissenschaft und Professionalisierung Sozialer Arbeit*.
- Hesse, H. A. (1968): *Ein Beitrag zum Problem der Professionalisierung*. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag.
- Horváth Á. – Lévai K. (1996): *Szociális munkások I*. Esély, 4: 71–88.
- Horváth Á. – Lévai K. (1996): *Szociális munkások II*. Esély, 6: 33–57.
- Hughes, E. C. (1963): *Professions*. Daedalus. 92: 655–668.
- Illich, I. (1977): *Disabling Professions*. London: Marion Boyars Publishers Ltd.
- Johnson, T. J. (1972): *Professions and Power*. London. British Sociological Association.
- Jones, S. – Joss, R. (1995): *Models of Professionalism*. In: Yelloly, M. – Henkel, M. (eds.): *Learning and Teaching in Social Work. Towards Reflective Practice*. London and Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingsley Publishers, 15–33.
- Kairat, H. (1969): *„Professions” oder „Freie Berufe”?* Berlin. Dunker & Humblot.
- Keller T. (2009): *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Budapest: Tárki Zrt., 25.

- Kleisz T. (2000): *Professzionizálódási folyamatok és stratégiák a szociális munka/közösségi munka/ socialwork/community work fejlődéstörténetében, angol és amerikai metszetben.* Tudás menedzsment, 1(1): 19–32.
- Kleisz T. (2002): *A professziódiskurzus.* Tudás menedzsment, 3(2): 28–50.
- Kleisz T. (2005): *A népművelés és a szociális munka szakmásozása angolszász és magyar met-szetekben.* Doktori disszertáció. Pécs.
- Kozma J. (2007): *A szociális munka professzionizációja a jóléti államokban.* Doktori disszer-táció.
- Krémer B. (2014): *Az alapvetések érthetőségéről – és tarthatatlanságáról. Hozzászólás a vita-rathoz.* Esély, 3: 79–86.
- Kuczi T. (2001): *A pedagógusszerep néhány szociológiai jellemzője.* In: Papp J. (ed.): *A tanári pálya.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 213–228.
- Larson, M. S. (1977): *The Rise of Professionalism (Sociological Analysis).* Berkeley – L. A.: University of California Press.
- Magos G. (2017): *Mérlegen a hivatások. A professzionizációs paradigma histográfiája.* AETAS. 32/2.
- McKnight, J. (1979): *Professionelle Dienstleistung und entmündigende Hilfe.* In: Illich, I.: *Entün-digung durch Experten Zur Kritik der Dienstleistungsberufe.* Reinbek bei Hamburg. Rowolht Taschenbuch Verlag GmbH.
- Merton, R. K. (1942): *The Normative Structure of Science.* In: Merton, R. K.: *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations.* Chicago, 267–278.
- Millerson, G. (1964b): *Dilemmas of Professionalization.* New Society, 4.
- Nagy K. (2008): *Segítő hivatásokat választó hallgatók pályaaorientációja a „Partiumban.”* Dok-tori értekezés.
- Nagy K. (2009): *Professzionizáció- és professzióelméletek a segítő hivatások tükrében.* Esély, 2: 85–105.
- Németh L. (2014): *Hova jutott a szociális szakma a rendszerváltástól napjainkig? Hozzászólás a vitathoz.* Esély, 3: 95–99.
- Nóbik A. (2019): *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmásozás a dualizmus korában.* Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Parsons, T. (1939): *The Professions and Social Structure.* In: Parsons, T.: *Essays in Sociological Theory.* Revised Edition. Glencoe: 34–49.
- Pilinszki A. – Béres O. – Sipos B. – Ittész G. (2014): *Mit értékelnek a szociális munkások? Mes-terképzésben részt vevő szociális munkások értékrendjének sajátosságai.* Esély, 5: 87–94.
- Pokol B. (2004): *Szociológia elmélet.* Társadalomtudományi trilógia I. Budapest: Századvég Ki-adó.
- Ritzer, G. (1975): *Professionalization, Bureaucratization and Rationalization. The Views of Max Weber.* Social Forces, 4: 627–634. <https://doi.org/10.2307/2576478>

- Schön, D. A. (1983): *The reflective practitioner. How professionals think in action*. New York: Basis Books.
- Schön, D. A. (1987): *Educating the reflective Practitioner. Toward a New Design for Teaching and Learning in Professions*. San Francisco, London: Jossey-Bass Publishers.
- Schwanke, U. (1988): *Der Beruf des Lehrers. Professionalisierung und Autonomie im historischen Prozess*. Weinheim und München, Max-Traeger-Stiftung. Juventa Verlag.
- Szabó L. (2014): *A szakmai kultúra és az intézményi kultúra, valamint az intézményi és társadalmi környezet szerepe a szociális munkában*. Párbeszéd: Szociális munka folyóirat, 1(1–2): o. n.
- Szoboszlai K. (1999): *Helyzetkép a terepoktatásról a szociálismunkás-képzésben Magyarországon*. Esély, 2–3: 104–120.
- Szoboszlai K. (2014): *A szociális munka a változások tükrében: kik vagyunk, hol tartunk, és mit kellene tennünk? Hozzászólás a vitairathoz*. Esély, 3: 87–94.
- Szöllősi G. (2015): *A szociális munka új, 2014-es globális definíciója*. Párbeszéd: Szociális munka folyóirat. 2(1): o. n.
- Szívós M. (2010): *Rangsorok és tükrök képek – ahogy a leendő hallgatók választanak*. Párbeszéd: Szociális munka folyóirat, 9(2): o. n. <https://doi.org/10.21845/comp/2010/2/5>
- Tawney, R. H. (1946): *The Acquisitive Society*. New York: Harvest Books.
- Toren, N. (1972): *Social Work. The Case of a Semi-Profession*. Beverly Hills: Sage Publications Inc.
- Vass B. Á. (2018): *„Mást tudnék csinálni, de hogy nem szeretném, az biztos!” Szociális munkások 2006-tól 2017-ig*. Párbeszéd: Szociális munka folyóirat. 5(4): o. n. <https://doi.org/10.29376/parbeszed/2018/4/9>
- Webb, S. – Webb, B. (1920): *The History of Trade Unionism*. London.
- Wilensky, H. (1964): *The professionalization of everyone*. American Journal of Sociology, 70(2): 137–158. <https://doi.org/10.1086/223790>